

- KÖROĞLU, C. Z. (2013). "Tüketim Kültürü ve Çevre: İslâm Perspektifinden Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(14), 217-232.
- MALTAŞ, A. (2015). "Ekoloji Ekseninde İnsan-Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29):1-8.
- MARX, K. (1993). 1844 El Yazmaları, Çev. K. Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, K. (2010). *Kapital*, Çev. M. Seli, N. Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.
- ÖZERKEMEN, N. (2002). "İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42,1-2,167-185.
- PONTING, C. (2000). *Dünyanın Yeşil Tarihi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- TUNA, M. (2000). Çevresel Sorunların Küreselleşmesi. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi* 1(2),1-16.
- TUNA, M. (2001). "Çevre Sosyolojisinde Toplumsal Kurgusal Model", *Mülkiye*, XXV (229), 229-243.
- PLUMWOOD, V. (2004). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, Çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. N. (1991). *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul.
- ÜNDER, H. (1996). *Çevre Felsefesi*, Ankara: Doruk Yayınları.
- WALLERSTEIN, I. (2002). *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev. N. Alpay) İstanbul: Metis Yayınları.
- YAPICI, S. (2011). *İslam, İnsan ve Çevre*, Ankara: Anıl Matbaacılık.
- YAYLI, H. (2006). "Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu", *Sosyoloji Konferansları Dergisi, Istanbul Journal of Sociological Studies*, 34,67-82.
- YAZGAN, Ç.Ü. (2010). "Tarihi Süreçte Toplum-Çevre İlişkileri Ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı", *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(1),227-244.
- YENİÇERİ, C. (1996). *İslam Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları.
- YILDIRIM, Z. (2012). *Kur'an ve Çevre Sorunları*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38, 67-100.

TÜRKİSTAN'DA İKLİM DEĞİŞİKLİKLERİ: ARAL FACİASI VE SEMİPALATİNSKİ YERALTI NÜKLEER DENEMELERİ

CLIMATE CHANGES IN TURKİSTAN: ARAL DIASATER AND NUCLEAR TEST IN TURKESTAN

ORHAN KAVUNCU*

ABSTRACT

In order to obtain water required for cotton monoculture in the geography of Turkestan, the canals from the Ceyhun (Amuderya) and Seyhun (Sirderya) rivers were open. As a result, Aral started to dry up since as from 1960s up to present, denoting a clear disaster.

The second disaster took place due to underground nuclear tests in the Semipalatinski Province of Kazakhstan. In forty years from 1949 to 1989, 456 tests were conducted. The size of the radioactive damage of these tests to human beings and the other organisms has not been measured until now.

Keywords: Aral, Semipalatinski, Environmental Pollution, Ecological Imbalance, Climate Change, Turkestan

ÖZ

Türkistan Coğrafyasında pamuk mono kültürünün gerektirdiği suyu karşılayabilmek için Aral'ı besleyen Ceyhun ve Seyhun nehirlerinden kanallar açıldı. Sonuçta bu iki nehir Aral'a ulaşamadan çekildi. 1960'lı yıllardan itibaren kurumaya başlayan Aral etrafında günümüze gelinceye kadar yaşanan tam facia idi.

İkinci facia Kazakistan'ın Semipalatinski vilayetindeki yer altı nükleer denemeleri yüzünden yaşandı. 1949 ile 1989 arasında 40 senede 456 deneme yapıldı. Bu denemelerin insanlara ve diğer canlılara verdiği radyoaktif zararın boyutları bugüne kadar ölçülmüş değildir.

Anahtar Kelimeler: Aral, Semipalatinski, Çevre Kirliliği, Ekolojik Denge, İklim Değişikliği, Türkistan

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi.

*“De ki: Suyunuz çekiliverirse, söyleyin bakalım,
size kim bir akarsu getirebilir?” (Mülk 67/30)*

Giriş

Çevre problemlerine yönelik ilk tartışmalar, meselenin toplumsal ve siyasal boyutundan çok teknik boyutu ile ilgiliydi. Ortaya çıkan sorunlar hangi teknik önlemlerle engellenebilir veya azaltılabilir sorusunun cevabının arandığı bu yaklaşım, zamanla çevresel problemlerin çözümünün ancak siyasal ve toplumsal boyutun göz önüne alınmasıyla mümkün olacağı gerçeği karşısından zayıfladı (Garner, 2000). Çünkü, çevresel problemleri ortaya çıkaran temel gerçeklik toplumsal ve siyasaldı ve yine çözümü de ancak siyasal ve toplumsal bir bakış açısıyla mümkün olabilecektir. Ekolojik sorunların siyasal ve toplumsal boyutu, aynı zamanda toplumsal hareketlerin de temel itici güçlerinden biri haline gelmiştir.

Ekolojik sorunları ele alan yazında oldukça zayıf kalan sosyalist rejim gerçekliği olan Sovyetler Birliği dönemi Türkistan'daki çevre sorunları ve Türkistan halkının bu sorunlara yönelik direnişleri bu yazının temel konusudur. Sovyetler Birliği dönemi, Orta Asya'da iki temel ekolojik sorun olarak karşımıza çıkan konular, su problemi ve nükleer denemelerdir. Her iki sorun da Sovyet rejiminin orta Asya'daki acımasız uygulamalarının bir sonucu olarak, bugün de Türkistan'daki en büyük problemlerin başında gelmektedir.

Su problemi yeryüzünde her zaman varolagelmiş bir sorundur. Kur'an-ı Kerim'de geçen peygamber kıssalarının bazılarında, mesela Yusuf suresinde, kıtlıktan bahsedilir. Bugün de güncelliğini koruyan bu problem, özellikle Türkistan Cumhuriyetleri'nde¹ diplomatik ve siyasi bir problem halini almış durumdadır. Bu yazıda, temel olarak Sovyetler Birliği zamanındaki çevre bilinçsizliğinin bugüne kadar ortaya çıkardığı problemler, Aral Gölü'nün kurumaya yüz tutması ve Semipalatinski'deki nükleer poligonların yol açtığı radyoaktif zehirlenme üzerinde durulacaktır. Bu yıl 1916 katliamının da 100. Yıldönümü olduğunu dikkate alarak bu yazıyı 1916'da şehit olan 1,5 milyon soydaşımızın ruhuna ithaf ediyorum. Bu yazıyla katliamın 1916'dakinden ibaret olmadığı, Sovyetler zamanında da değişik şekillerde devam ettiğini de göstermiş olacağız.

1 Orta Asya tabiri yerine Türkistan ifadesinin kullanılmasının sebebi, Türkistan tabirinin, İslâm'la tanıştığı 7. asrın sonlarından itibaren bölgenin ismi olarak kullanılmasıdır. Ruslar bölgeyi işgal ettikten sonra ise, yani 20. asır başlarından itibaren, bölgeye Orta Asya demeye başladılar, İngilizler de bu tabiri benimsedi. Oysa bölgenin ismi nomadik olarak Türkistan'dır. Şükürler olsun ki, bağımsızlıktan sonra tabir yeniden canlanmaya başladı.

Gerçekten meselâ Kazakistan çobanlıkla geçinen Kazak kardeşlerimizin yurtdur. Ruslar 19. yüzyıl ortalarında Kazak aşiretlerinin yaşadığı geniş toprakların işgalini tamamlamışlardı. Zaman içinde Ruslar hâkimiyetlerini netleştirmek, dolayısıyla Kazak hanlıklarının otonomisine son vermek üzere bazı idari tedbirlere gittiler, önce birazı Kazak ileri gelenlerinden, birazı da Rusya'nın gönderdiği memurlardan oluşan bir yönetici kurul devreye soktular. Bu kurulda yer alan Kazaklar, genellikle Rusların adamlarından seçiliyor veya Kazak otoritelerini zaafa uğratacak şekilde seçilip kullanılıyordu.

Bu arada getirilen Rus göçmenler için çayır mera ve otlakların tarla arazisine çevrilmesi, hayvancılıkla uğraşan Kazaklara çok ciddi zarar veriyordu. Bütün 19. yüzyıl boyunca bu problem devam etti. Orta cüzden Kene Sarı gibi kahramanların başlattığı isyanlar uzun yıllar devam etti, Ruslara kök söktürdü, ama Kazaklar arasındaki ihtilâflar, bölgede Rusları dengeleyecek güçlü bir Türk devletinin olmayışı (Gömeç 2001: 770) ve nihayet Rusların akıllı ve ısrarlı çabaları bu isyanları neticesiz bıraktı. 19. yüzyıl sonlarında Rusya, Kazakistan topraklarını devlet mülkü ilan etti.

20. yüzyıl başlarında Kazakistan'a gönderilen heyetlerin yaptığı trajikomik incelemelerle 2 milyon hektar arazinin hayvancılık yapan göçebe Kazak-Kırgızlara² yeteceği, geri kalan 20 milyon hektardan fazla araziye Rus çiftçilerinin getirilip yerleştirilebileceği tespit edildi. Bu "*fazla arazinin*" en verimli 14 milyon hektarına 1915 yılına kadar 2 milyon Rus getirildi (Ölçekçi 2007: 26). Kazakistan'daki kazakların nüfusu 1885'te tahminen 6 milyon kadardı. 1995'te bu sayı 8-9 milyon civarındaydı. Aynı zaman aralığında meselâ Anadolu'daki Türk nüfus 12 milyondan 65 milyona çıkmıştır. Bizde %500 artış, Kazakistan'da ise %33 artış olduğu görülüyor. Bunun başlıca sebebi, çayır mera arazisini tarım arazisini çevirmekten kaynaklanan kırgındır.

Ekolojik dengeyi hiçe sayan benzer yaklaşımlar, Sovyetler zamanında birçok yerde ve şekilde tezahür etmiştir. Bu yazıda bunlardan en önemlileri olarak görülen Aral faciası ve Semipalatinski yer altı nükleer denemeleri ele alınacaktır.

1. Aral Faciası

Türkistan'da yüzyıllardır pamuk yetiştirilir. Ruslar bölgeyi işgal ettikten ve bu pamuk ziraatını müşahede ettikten sonra, bunu yaygınlaştırmak ve

2 Ruslar ve batı kaynakları ilk zamanlar, Kırgızlarla da karışmış olan bu Kazaklara, Kırgız-Kazaklar veya sadece Kırgızlar (Ölçekçi 2007: 9, Gömeç 2001: 772) diyordu. Daha sonra gerçek Kırgızlarla karşılaşınca bunları Kazaklardan ayırt etmek için Kara Kırgız diye adlandırmışlardı (Gömeç 2001: 772).

modernize etmek suretiyle üretimi artırmaya ve dünya pamuk piyasasına girmeye başladılar. Giderek Türkistan coğrafyasının bir bölümünde, Özbekistan ve etrafında pamuk ziraatı bir mono kültüre dönüştü. 1960'lı yıllara gelindiğinde Moskova'daki Gosplan³, pamuk rekoltesini maksimum seviyeye çıkarmaya karar verdi. Artık insanlar, Özbek aydınlarının ifadesiyle “*pah-ta kulu*”⁴ olmuşlardı. Bu denli yüksek oranda pamuk ziraatının gerektirdiği kimyasal ilaçlar ve gübreler, suyu ve havayı kirletiyor, bir yaşımdan küçük çocuk ölümleri ve doğum öncesi kayıplar dünyada en yüksek oranlarda bu bölgede ortaya çıkıyordu. (Kavuncu 2009)

Pamuk ziraatının gerektirdiği çok su, Aral'ı besleyen Seyhun ve Ceyhun nehirleri üzerinde dev sulama kanal ve barajları yapılmasına yol açtı. Seyhun'dan 270 km uzunluğundaki Fergana Kanalı, Ceyhun'dan 1200 km uzunluğundaki Lenin (adı sonra Karakum oldu) Kanalı açılmıştı.

Fergana Kanalı, 1939 yılının ortalarında 160 bin Özbek Kolhoz işçisi ve binlerce Tacik çiftçisinin birlikte çalışarak kırk beş günde tamamladıkları 270 km uzunluğunda bir kanaldır. 1930'lu yıllarda Sovyet rejiminin yaptırdığı Belomor ve Moskova-Volga kanalları, hapisane mahkûmlarının işçi olarak kullanılmasıyla yapılmıştı. Fergana Kanalı ise, tamamen Fergana köylülerinin yaptığı bir “Halk İnşaatıdır (!)”. Kanalın ana amacı, Sovyet pamuk tüketimini karşılayacak olan Fergana vadisi pamuk ekiminin su ihtiyacını, Sır Derya'dan karşılamaktır. (Kavuncu 2012)

1954–1959 yılları arasında yapımı tamamlanan Karakum Kanalı'nın ise 400 km'lik ilk bölümü Amuderya ile Murgap nehrini birbirine bağlamaktadır. Kanalın ikinci kısmı olan Murgap ve Tecen arasındaki 140 km'lik bölümü 1960 yılında tamamlanmıştır. Tecen-Aşkabat arasında yer alan 257 km'lik üçüncü bölüm ise 1962 yılında tamamlanmıştır. 1988'e kadar devam eden ilave projelerle Göktepe ile Balkan velayetine dâhil olan Bereket yerleşkesi arasında kanalın dördüncü bölümü de yapılmıştır. Böylece Hazar kıyısına ulaşan kanalın toplam uzunluğu 1.375 km'yi bulmuştur. (Kavuncu 2012)

Ayrıca Toktoğul ve Nurek barajları, önemli iki baraj olarak inşa edilmişti. Toktoğul Barajı, 1970 yılında, Kırgızistan sınırları içerisinde kalacak şekilde Seyhun nehri üzerinde inşa edilmişti. 19,5 milyar m³ hacimli elektrik enerjisi üretimi için kurulan barajdan ayrıca bırakılan su, aşağı kısımdaki Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan tarım alanlarında sulama suyu olarak kullanılmaktadır. Sulama suyunun miktarı ve dönemlere göre dağılımı

3 Gosplan: Merkezi Planlama.

4 pamuk kölesi

konusunda aşağı kıyıdaş ülkelerle Kırgızistan arasında hala sorunlar yaşanmaktadır. (Yıldız 2012: 26)

Nurek Barajı ise Tacikistan sınırlarında kalan Ceyhun'un kolu Kızılsu (Vaksh) nehri üzerinde 10,5 milyar m³ hacimli, 310 m yüksekliğinde bir baraj olup, 1961 yılında yapımına başlanmış, 1972 yılında ilk türbini işletmeye açılmıştır (Yıldız 2012: 27). Bu baraj, Ceyhun'daki su akımının %40'ını kontrol ettiği için Ceyhun'un aşağı kısmında yer alan Özbekistan ve Türkmenistan'da su azlığına yol açmaktadır.

İnşaat tekniği son derece geri olan bu yapıların tabanları su tutmuyor, Aral'ı beslemesi gereken suyun büyük bir bölümü, Kızılkum ve Karakum çöllerine akıyordu. 1960 yılında iki nehrin gle taşıdığı su yılda 110 km kp iken, 1990'larda bu miktar 5 km küpün altına düşmüştü. ln mavi gözü olan Aral artık, l oluyordu. Kızılkum ve Karakum'dan sonra bölgede nc bir çölden bahsedilmeye başlanmıştı: "*Aralkum*". Sadece Gl değil, onunla birlikte etrafındaki yerleşim yerlerinin ekolojisi de mahvoluyordu. Bölge ekonomisinin de büyük oranda etkilendiği bu ekolojik felaket sonucu, güneyde Moynak'taki balık konserve fabrikası kapanmıştı. Aral'a gelebilen suyun kimyasal kirliliği 20'den fazla balık türünün yaşadığı Aral'da balık bırakmamıştı. Aral'ın hali, National Geographic gibi dergilerde kıyıda yatan gemi iskeletleriyle gösterilir oldu. Sonuçta dünyanın dördüncü büyük kapalı denizi, 50 yıl içinde 60 bin km kareden 20 bin km kare yzlcmne kcld. (Kavuncu 2009)

Bugün Aral ikiye bölünmüş durumda; Kuzeyde Küçük (Gök) Aral, güneyde Büyük Aral. İkisinin arasında olan ve şimdi ana karayla birleşmiş durumda Vozdrejdenya (Rönesans) adasında 1992 yılında sebebi hala açıklanmayan büyük bir patlama ve yangın oldu. Biyolojik mücadele silahları, özellikle de antraks (şarbon) retildiği iddia edilen ada, bu yangınla terkedildi. Burada üretildiği iddia edilen biyolojik silahların gücü, bir zbek kimya profesörünün ifadesine göre, uçakla 700 km uzunluğundaki bir gzerghı etkileyecek kapasitedeydi. (Kavuncu 2010)

Totaliter Rejim baskısı Aral faciasında da kendisini göstermiş, hastanelere gelen birçok kimyasal zehirlenme vakası kamuoyuna açıklanmamış, saklanmıştır. Bunları neşretmek isteyen aydınlar tutuklanmış, takibe uğramış, buna rağmen, muhalefet rejime doğrudan yneltemediği tepkilerini Aral faciasını gündeme getirmek, "*Pahta kulu*" olmaktan bahsetmek suretiyle dile getirmeye çalışmıştır.

Bağımsızlıktan sonra bölgedeki 5 Türkistan Cumhuriyeti aralarında “*Aral’ı Kurtarma Fonu*” oluşturdular. Yapılan ıslah çalışmaları bir netice verecek gibi görünüyor. Dahası aralarındaki problemler, Rusya’nın bölgede hala istikrar unsuru olma çabaları yüzünden bitmiyor. Seyhun ve Ceyhun’un kolları üzerinde, Kırgızistan ve Tacikistan’ın, Rusya’nın telkinleriyle açtığı yeni barajlar, Aral Gölü faciasının daha da vahim boyutlara ulaşacağını göstermektedir (Kavuncu 2010). Dolayısıyla bağımsızlık sonrası bölgede hakim hale gelen vahşi kapitalizmin acımasız rekabeti, Sovyetler Birliği’nin bu eski 3. Dünya ülkelerinde ekolojik hassasiyetin doğmasını engellemiş görünmektedir.

2. Semey Faciası

1945 yılında Beria’nın⁵, Semey şehrine 150 km mesafedeki Semipalatisnki bölgesi ile ilgili meşhur “*insan yaşamıyor*” adlı raporuna göre nükleer testler gerçekleştirilen bu bölgede herhangi bir yerleşim alanı söz konusu değildi. Raporun hemen ardından, rapordaki açıklamalara dayanılarak Sovyet rejimi tarafından bölgede birkaç poligon kurulmuştu bile. Oysa bu bölgenin çok yakınlarında Kazak köyleri vardı. 1949’daki ilk denemeden 1989’daki son denemeye kadar bu poligonlarda 456 yer altı nükleer denemesi yapıldığı kaydedilmiştir (Kavuncu 2015). Test bölgesi, nihayet 1991’in Ağustos ayında resmen kapatıldı. 2006’da beş Türkistan cumhuriyeti, Semipalatisnki’yi nükleer silâhtan arındırılmış bölge ilan etti. Kardeş cumhuriyetlerin Dünya barış ve ekolojisinin korunmasıyla ilgili duyarlılığına diğer örnek 1994’te Taşkent’teki Biyolojik Mücadele laboratuvarının kapatılmasıydı.

Sovyet döneminde nükleer denemelerin yapıldığı Semipalatisnki’de rahatsızlanıp hastanelere başvuran insanlardan hastalıkları, kamuoyundan da bu insanlar gizlendi. Radyoaktif zehirlenme teşhisini koyan doktorlar, bunu hastaya ve kamuoyuna açıklamaya korkuyordu. Olcas Süleyman ilk defa 1991 yılında Türkiye’ye geldiğinde Ankara’da Kocatepe Camii Konferans salonunda gösterdiği belgesel ile tahribatı Türkiye kamuoyuna duyurdu. Bugün bile Olcas Süleyman’ın belgeselinde gördüklerimi hatırladıkça tüylerim diken diken olur ve bir genetikçi olarak insanda görülen bu genetik bozukluklara diğer canlılarda olanı da ekleyince Semipalatisnki’deki tahribatın boyutlarını tahmin bile etmek istemiyorum.

Nükleer denemelerin yol açtığı bu tahribatın ölçülmesi çok zor da olsa imkânsız değildir. Ancak bugüne kadar böyle bir ölçüm yapılmamıştır.

⁵ Beria, Stalin’in yol arkadaşı, meşhur KGB’yi NKVD adıyla kuran kişidir.

Totaliter rejimin baskılarıyla onlarca yıl saklanan gerçekler Olcas Süleyman gibi yiğit aydınların gayretleriyle su yüzüne çıktı. Olcas, “*Az i Ya*” isimli kitabın yazarı bir arkeologdur ve Sovyet halk nişanına sahip bir yazardır. 1975 yılında bu kitabı yasaklandı, kendisi de cezalandırıldı. İşte bu Olcas, 1987 yılında “*Nevada-Semey anti nükleer Halk hareketi*” isimli bir sivil toplum örgütü kurdu. Nevada, ABD’nin yer altı nükleer denemeleri yaptığı çöllerin bulunduğu eyaletin adı, Semey de Kazakistan’da aynı akıbeti paylaşan yer... Bu örgüt aracılığıyla radyoaktif zehirlenmenin boyutlarını ve ideolojik bir bakış açısından çok hem sosyalist rejimin hem de kapitalist rejimin sömürgeciliğinin nasıl ekolojik tahribata sebep verdiğini bütün çıplaklığıyla ortaya koydu. Tahribatın boyutları için “*korkunç*” sıfatını kullanmak abartı olmayacaktır.

3. Orta Asyada Toplumsal Hareketler ve Ekolojik Sorunlar

Kazakistan örneğinden devam edersek, 1954 yılında Kruşçev zamanında Kuzey-Orta Kazakistan’da kurulması kararlaştırılan “*Bâkir Topraklar Ülkesi*” adındaki yeni idari bölgenin merkezi yapılan ve adı da bu anlamda “*Tselinograd*” olarak değiştirilen Akmola’ya, proje kapsamında diğer cumhuriyetlerden 1 milyon kişi getirilmiş, ancak Kazak yöneticilerinin basiretli ve dirayetli muhalefetleri sonucu uygulama daha da ilerlemeden durdurulmuştur. Akmola bağımsızlıktan sonra 1998’de Kazakistan’ın astanası (başkenti) olmuştur; adı da “*Astana*” olarak değiştirilmiştir. Rus sömürü düzeninin son atakları 1975’te *Az i Ya* kitabını yasaklama ve yazarı Olcas Süleyman’ı cezalandırma, Alman özerk oblastı (vilayeti) kurma çalışmaları da netice vermemiştir. (Kesici 2003: 220)

1986 yılının 16 Aralık günü Kazakistan’ın o zamanki başkenti Almatı’da öğrenciler ve aydınlar, Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Dinmuhammed Kunayev’in yerine Moskova’dan bir Rus olan Kolbin’in gönderilmesini protesto ederek sokağa dökülmüşler, güvenlik güçleri de gösterileri sert bir şekilde bastırmıştı. Olaylar esnasında kaç gencin hayatını yitirdiği bugün dahi net olarak bilinmiyor. Kazakistan bağımsızlığını 25 Ekim 1991’de ilan etti ama daha sonra Kazakistan Parlamentosu tarafından bu 16 Aralık günü, Kazakistan’ın bağımsızlık günü olarak kabul edildi. (Kavuncu 2016)

Öte yandan yine Kazakistan’da Semipalatinski vilayetinde yapılan yeraltı nükleer denemeleri dolayısıyla, Sovyetlerde tanınmış bir şair ve yazar olan Olcas Süleyman etrafında toplanan aydınlar “*Nevada-Semey Anti Nükleer Halk Hareketi*” adı altında bir dayanışma grubu oluşturmuşlardı. Özbekistan’da

da, özellikle pamuk mono kültüründen ve Aral Gölünde suyun azalmasından kaynaklanan ekolojik faciaya karşı bilinçli bir aydın hareketi oluşuyor, bütün bunların müsebbibi olarak görülen rejime karşı muhalefet her geçen gün büyüyordu (Kavuncu 2016). Meselâ 1992 yılında gittiğim Taşkent'te aralarında Doç. Dr. Batur Narbayev'in de bulunduğu aydınları açlık grevi yaparken ziyaret etmiştim. Bu açlık grevinin iki sebebi vardı. Birincisi Taşkent'te rejim aleyhtarı gösterilere katılan gençlere uygulanan sürgünler ve baskılar, ikincisi basın özgürlüğünün olmaması, bu gençlere ve aydınlara yapılan baskıların haberlerini yayınlamak isteyenlere de baskı yapılmasıydı.

Nihayet 1990'ın hemen başında Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da, Ermenilerin Karabağ'daki haksız tasarruflarına karşı halk miting düzenledi. On binlerce insanın toplandığı azatlık meydanında 19 Ocak'ta 20 Ocak'a bağlayan gece tankların altında kalan yüzlerce insan hayatını kaybetti.

Görülüyor ki, kardeşlerimizin bağımsızlığı bazılarının iddia ettiği gibi, kendiliğinden gelmedi. Sovyetler Birliğindeki kardeşlerimiz aslında Rus işgalinden beri, yani yüz yıldan fazla zamandır süren istiklâl mücadelelerinin sonunda bağımsızlığı elde ettiler.

Bu mücadelelerin sonuçlarının alınması Aral'ın kurtarılması ile mümkün olacaktır. Kardeşlerimizin oluşturduğu "*Aral'ı Kurtarma Fonu*" tek başına gerekli finans gücünü oluşturmaktan çok uzaktır. Rusya Kırgızistan ve Tacikistan'da eski Sovyet projelerini hayata geçirip ortaya çıkan su problemi etrafında bölgede nâzım rol oynamak istiyor. Oysa Aral'ı kurtarma fonuna katkı yaparak bu nâzım rolü oynayabileceği gibi Aral'ın gerçek katili olan Sovyet planlamasının diyetini de ödemiş olur. Ancak bu zihniyetten Rusya oldukça uzak görünmektedir.

Sonuç

Sosyalist ve kapitalist rejimlerin, çevre sorunlarına sebep olmaları bakımından karşılaştırılmasının yapıldığı yazıda önemli bir kesim araştırmacı, her iki sistemin de sınırsız üretim anlayışlarından dolayı ekonomik kaygıları ekolojik kaygılara göre ağırlıklı bir şekilde önceledikleri ve bundan dolayı her ikisinin de eşit düzeyde ekolojik sorunlara sebep olduğunu iddia etmektedirler (Gorz, 2012). Ancak bu araştırmacıların, tüketim bakımından ise kapitalizmin tartışmasız bir şekilde sosyalist anlayışa göre çok daha fazla çevresel tahribata sebep olduğunu da eklemektedirler. Dolayısıyla kapitalist anlayış ekolojik sorunlar bakımından sosyalizme göre çok daha tehlikelidir. Oysa Sovyet rejimi örneği, rejimin 3. Dünyası olan Türkistan'da

gerçekleştirdikleri ile kapitalist anlayıştan ekolojik tahribat noktasında hiç de geri kalmadığını açıkça göstermektedir.

Dahası, bir diğer grup araştırmacı, ekolojik sorunların toplumsal ve siyasal boyutuna daha fazla vurgu yaparak şunu belirtmektedirler: Her iki rejim de ekonomik kaygıları ekolojik kaygılara öncelse de; kapitalizmdeki liberal anlayış, toplumsal grupların ve bireylerin, çevreye zarar veren politikaları protesto etme ve bunlara direnme gücünü arttırmaktadır. Oysa ki totaliter rejimlerin ağırlıklı olduğu sistemlerde, Sovyetler Birliği gibi, yukarıdaki tartışmalardan da anlaşıldığı üzere, ortaya çıkan ekolojik sorunlara karşı toplumsal tabandan yeterince ses çıkarılamamıştır. Dolayısıyla bu noktada sosyalist rejim ekolojik kaygılar bakımından daha dezavantajlı bir sistemdir.

Günümüzde, BM, BMİDÇS (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi) gibi bir sözleşmeyi Aral ve benzer su kaynaklarını kurtarmak için devreye sokmalıdır. Çünkü Aral üzerinde oluşan buhar tabakasının su azalması yüzünden ortadan kalktığı ve bunun bölgede çok ciddi iklim değişikliklerine yol açtığı belirtilmektedir (Kavuncu 1997). Dünya Su Konferansı, üç yılda bir olmak üzere, 160 ülkenin üye olduğu bir Su Forumu topluyor. Ancak BMİDÇS'ne taraf ülkeler, her yıl milyonlarca dolar masrafla toplanıyor. Bu yıl 21.si Paris'te toplanan COP (Conference of Parties: Taraf Ülkeler Konferansı) yine bir netice vermedi. Oysa 1992'de Rio'da imzaya açılan ve bugün 194 ülkenin imzaladığı sözleşmenin uygulaması mahiyetinde bir protokol 1995'te Japonya'nın Kyoto şehrinde toplanan COP 3'te kabul edilmişti. Buna göre ülkeler 2012 sonuna kadar sera gazı salımlarını %95'e azaltacaklardı. Şu anda 195 ülke sözleşmeyi, 192 ülke de protokolü imzalamış durumdadır. 2012 sonunda hedeflenen azalmanın sağlanamayacağı anlaşılınca 2011'de Güney Afrika Durban'da toplanan COP 17'de süre 2020'ye kadar uzatıldı. Daha doğrusu Kyoto protokolü 2008-2012 periyodu için öngörüler getiriyorken; Durban 2015-2020 periyodu için öngörüler getirdi. 30 Kasım – 11 Aralık 2015 tarihlerinde Paris'te toplanan COP 21'de ise, bir taraftan 2015-2020 periyodu masaya yatırılırken bir taraftan da 2020 sonrası için de öngörüler getirildi. Benimsenen hedef, küresel ısınmanın 2 santigrat derecenin altında kalması oldu. (Kavuncu 2015)

Genel olarak İklim değişikliğine karşı önlem almak ve özeldede Aral'ı kurtarmak ciddi bir zihniyet değişikliği gerektiriyor. Ülkelerin sorumluları yüksek bir çevre bilincine sahip olmadıkça kendi menfaatlerini önde tutup, sera gazlarının salımını azaltmak gibi bir yola başvurmayacaklar, tavizi başka ülkelerden bekleyeceklerdir. Oysa batan gemide hepimiz boğulacağız.

Semavi dinlerin tamamı yeryüzünün, hatta bütün bir kâinatın ve yeryüzünde hayatın, er geç gelecek olan bir kıyamet günü son bulacağını söylüyor. Dolayısıyla inanan insanlar olarak böyle bir sondan korkmamız gereksizdir. Ne var ki insanoğlunun faaliyetlerindeki sorumsuzluk yüzünden, böyle bir sonun çabuklaşacağını bilmemiz, imanın gereği olan bu kabullenmişlikten önce, belki onunla birlikte ortaya koymamız gereken bir cehdi işaret ediyor. Yeryüzündeki nimetlerden istifade eden ve bu nimetlerin üretimini ve kullanımını iradesiyle yönetebilen yegâne akıllı canlılar olan biz insanların vazifesi, bu mukadder sonu çabuklaştırmak değil geciktirmek olmalıdır. Nasıl ki ne zaman biteceğini bilmediğimiz ama bir gün biteceğini bildiğimiz ömrümüzü (buna bizim geleneğimizde küçük kıyamet de deniyor) mümkün olduğu kadar iyi ve uzun yaşamaya çalışıyorsak, yeryüzünün ömrünü de öyle uzatmaya çalışmalıyız. (Kavuncu 2010)

İklim Değişikliği, Çevre Kirliliği, Ekolojik Dengesizlik kavramları altında toplanan problemlere sadece kendi ülkelerinin çıkarlarını düşünerek yaklaşan bazı ülkelerin varlığını dikkate alarak şöyle bir milliyetçi söylem geliştirmemiz gerekiyor: Dünya batarsa hep beraber batarız. Dolayısıyla yeryüzünün yaşanabilirliği, her ülkenin varlığını geleceğe taşıyabilmesinin asgari şartıdır. Yani milliyetçiliğin, çevre meselelerini küresel boyutta kavraması gerekliliği, görülüyor ki bir paradoks değildir. (Kavuncu 2010)

16. asırdan beri Ruslarla durumumuz bileşik kapların durumu gibidir. Biz yüksekteyken onlar geridedir. Onlar ilerlerken biz gerilemekte olmuştuk. 1990'lardan beri Rus gerilemesi su yüzüne çıkmıştır. Putin, Osmanlı gerileşiminin başlamasından sonra ortaya çıkan Köprülüler gibi bir ara dönemdir. Onların gerilemesi devam ediyor. Temennimiz, bileşik kaplar olmaktan çıkalım, onlar da biz de ilerleyelim. Bütün oyunlara, kimi kardeşlerimizin aleyhimize propagandaya malzeme taşımalarına rağmen insanlığın kurtuluş reçetelerini kendi kaynaklarımızda bulabiliriz. Yeter ki ilâhi mesaja kulak verelim, hakkını verelim, üzerimize düşeni yapalım. Şimdi bütün zamanlara hitap eden bir ayeti hatırlamak zamanıdır: "*De ki: Suyunuz çekiliverirse, söyleyin bakalım, size kim bir akarsu getirebilir?*" (Mülk 67/30) ...

Kaynakça

- GARNER, R. 2000, *Environmental Politics*, MacMillian Press, NY
- GORZ, A. 2012, *Capitalism, Socialism, Ecology*, Verso, NY
- GÖMEÇ S. 2001, "Kazakistan Türk Cumhuriyeti", *Türk Dünyası El Kitabı, Birinci Cilt, Coğrafya Tarih, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara. (XIII. Bölüm, sayfa 741-763).

- KAVUNCU, O. 1997, "Türkistan'da Ekoloji Problemleri: Kazakistan, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel sayısı, Sayı 15: 889-892, Ankara.
- KAVUNCU O. 2008, Kazakistan'ın "Tavelsizlik" Günü, www.turkocagi.org.tr/yazarlar_
- KAVUNCU O. 2009, Su Forumu ve Türkistan'da Su Problemi, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 98, Sayı 260
- KAVUNCU O. 2012, Hazar'ın te Yakasında Su Problemleri, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 101, Sayı 304.
- KAVUNCU O. 2010, Dünyada ve Türkistan'da İklim Değişikliği, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 99, Sayı 269
- KAVUNCU O. 2015, cop-21 (Paris Çevre Zirvesi Dolayısıyla Putin'e Sorularımız Var, <http://turkocaklari.org.tr/sayfa/5901/>
- KAVUNCU O. 2016, 1916 Türkistan Katliamının 100. Yılı ve Etkileri: Bir Kurultay Değerlendirmesi, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 105, Sayı 346.
- KESİCİ A. K. 2003, *Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- ÖLÇEKÇİ H. 2007, *Kazakistan'da Sovyet İnsan Oluşturma Süreci*, Ankara.
- YILDIZ D. 2012, *Orta Aya'daki Saatli Bomba "Su Sorunu"*, Truva Yayınları, İstanbul. 265 sayfa.

mülakat